

Д. С. Жақашев, Қаржы полициясы академиясының жедел іздестіру қызметі және әкімшілік тәжірибе кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты;

А. Ш. Әбілқасымова, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының ҒЗИ ІІО әкімшілік қызметі және басқару мәселелерін зерттеу жөніндегі орталығының аға ғылыми қызметкері;

Б. Е. Шаймерденов, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының ҒЗИ ІІО әкімшілік қызметі және басқару мәселелерін зерттеу жөніндегі орталығының ғылыми қызметкері

ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ РЕЖИМІН БҰЗҒАН АДАМДАРҒА ЖАУАПКЕРШІЛІК ТАҒАЙЫНДАЙТЫН ЗАҢНАМАЛЫҚ АКТІЛЕРДІҢ НОРМАЛАРЫНА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 362-бабы мен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 338-баптарының нормаларына салыстырмалы талдау беріледі.

Түйін сөздер: төтенше жағдай, әлеуметтік сипаттағы төтенше жағдайлар, табиғи және техногенді сипаттағы төтенше жағдайлар, жергілікті жердің коменданты.

Төтенше жағдай — азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын қорғау мүдделерінде ғана қолданылатын және азаматтардың, шетелдіктердің және азаматтығы жоқ адамдардың құқықтары мен бостандықтарына, сондай-ақ заңды тұлғалардың құқықтарына жекелеген шектеулер белгілеуге жол беретін және оларға қосымша міндеттер жүктейтін мемлекеттік органдар, ұйымдар қызметінің ерекше құқықтық режимі болып табылатын уақытша шара¹.

2013 жылғы 3 шілдеде «Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына және Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әртүрлі заңнамалық актілердің құқық нормалары арасындағы қайшылықтарды, оқшылықтарды, коллизияларды және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін нормаларды жою мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Конституциялық заң қабылданды. Ол қабылданған заңда өзгерістер төтенше жағдай режимін қолданумен байланысты заңнамаға да енгізілді. Мысалы, бұрын төтенше жағдай режимін бұзғандарды әкімшілік жауапкершілікке Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексін (бұдан әрі ҚР ӘҚБтК) тарту қарастырылған болса, қазіргі уақытта олардың әрекетінің салдары ауыр зардап келтірген жағдайда режим бұзушыларды Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі ҚР ҚК) 338-1-бабы бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартуға болады.

ҚР ҚК 338-1-бабы (Төтенше жағдай режимін бұзу) келесідегідей редакцияда қабылданған:

– ауыр зардаптарға әкеп соқтырған, төтенше жағдай кезінде қолданылатын шаралар мен уақытша шектеулерді бұзу, сол сияқты жергілікті жер комендантының заңды бұйрықтары мен өкімдерін орындамау;

– айлық есептік көрсеткіштің екі жүзден бес жүзге дейінгі мөлшерінде айыппұл салуға не үш жылға дейінгі мерзімде бас бостандығын шектеуге, не дәл сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Нақ сол әрекеттерді: а) лауазымды адам; б) алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы немесе ұйымдасқан топ жасаса, онда:

– үш жылға дейінгі мерзімге белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыра отырып не онсыз, үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Төтенше жағдай кезіндегі қолданылатын шаралар мен шектеулер Қазақстан Республикасының «Төтенше жағдай туралы» Заңына сәйкес белгіленетінін атап өту қажет.

«Төтенше жағдай туралы» Заң көрсетілген шаралар мен шектеулердің екі түрін анықтайды:

- негізгі шаралар мен уақытша шектеулер;
- қосымша шаралар мен уақытша шектеулер.

Заңның 15-бабына сәйкес Төтенше жағдай енгізілген кезде оның күшінде болу кезеңіне мынадай негізгі шаралар мен уақытша шектеулер:

1) қоғамдық тәртіптің сақталуын, аса маңызды мемлекеттік және стратегиялық объектілердің, сондай-ақ халықтың тыныс-тіршілігін және көлік қызметінің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін объектілердің күзетілуін күшейту;

2) төтенше жағдай енгізілген жерде жүріп-тұру еркіндігін, оның ішінде көлік құралдары қозғалысының еркіндігін шектеу;

3) жеке тұлғалардың жеке басын куәландыратын құжаттарды тексеру, оларды жеке тексеру, олардың жанындағы заттарын, көлік құралдарын тексеру;

4) төтенше жағдай енгізілген жерге немесе Қазақстан Республикасының аумағына еруге, сондай-ақ олардан шығуға шектеу белгілеу;

5) жиналыстарды, митингілер мен демонстрацияларды, шерулер мен тосқауылдарға тұруды; ойын-сауық, спорттық және басқа да бұқаралық іс-шараларды, сондай-ақ туумен, үйлену тойымен, қайтыс болумен байланысты отбасылық салт-жораларды өткізуге тыйым салу немесе шек қою;

6) ереуілдерге және заңды тұлғалардың қызметін тоқтата тұрудың немесе тоқтатудың өзге де әдістеріне тыйым салу;

7) жарылғыш, радиоактивті, сондай-ақ химиялық және биологиялық қауіпті заттарды пайдаланатын заңды тұлғалардың қызметін тоқтата тұру;

8) егер төтенше мән-жайларға байланысты материалдық және мәдени құндылықтардың жойылуының, ұрлануының немесе бүлінуінің нақты қаупі болса, оларды қауіпсіз аудандарға көшіру;

9) төтенше жағдай енгізілген жергілікті жерде ол қолданылатын бүкіл кезең ішінде сайлау және республикалық референдумдар өткізуге тыйым салу;

10) үкіметтік байланысты қоспағанда, байланыс желілері мен құралдарының қызметін тоқтата тұру көзделеді.

Жоғарыда көрсетілгендерден басқа, төтенше жағдайдың күшінде болу кезеңіне, оны енгізудің негізіне байланысты, әртүрлі қосымша шаралар мен уақытша шектеулер қолданылуы мүмкін (Заңның 16-бабы).

Әлеуметтік сипаттағы төтенше ахуалдар жағдайында қолданылуы мүмкін қосымша шаралар мен уақытша шектеулерге мыналар жатады:

1) коменданттық сағат енгізу;

2) баспа басылымдарының міндетті даналары, радио және телехабарларының материалдарын сұратып алу арқылы бұқаралық ақпарат құралдарын бақылауды жүзеге асыру;

3) төтенше жағдайды енгізуге негіз болған мән-жайларды жоюға кедергі келтіретін саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктердің қызметін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен тоқтата тұру немесе тоқтату;

4) көшіру-көбейту техникасын, радио және телехабарларын беру аппаратурасын, дыбыс және бейнежазба техникасын пайдалануға шек қою немесе тыйым салу, сондай-ақ дыбыс күшейткіш техникалық құралдарды уақытша алып қою;

5) азық-түлік пен бірінші кезекте қажетті заттарды сатудың, сатып алудың және бөлудің ерекше тәртібін орнату;

6) тауарлардың, көрсетілетін қызметтердің және қаржылай қаражаттың бірден бірге өтуін қоса алғанда, жеке және заңды тұлғалардың қаржы-экономикалық қызметтің жекелеген түрлерін жүзеге асыруына шек қою;

7) қару, оқ-дәрі, жарылғыш заттар, арнаулы құралдар, улы заттар сатуға шек қою немесе тыйым салу; дәрі-дәрмектің, есірткі заттардың, психотроптық заттардың, прекурсорлардың, сондай-ақ этил спиртінің, алкоголь өнімдерінің айналымына ерекше режим белгілеу;

8) жеке тұлғалардан қару мен оқ-дәріні, улы заттарды уақытша алып қою, ал заңды тұлғалардан қаруға, оқ-дәріге және улы заттарға қоса әскери және жауынгерлік оқу техникасын, жарылғыш және радиоактивті заттарды уақытша алып қою.

Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше ахуалдарға байланысты төтенше жағдай енгізу жағдайында төмендегідей қосымша шаралар мен уақытша шектеулер көзделеді:

1) тұрғындарды оларға міндетті түрде уақытша тұрғын үй-жайлар бере отырып, қауіпсіз аудандарға уақытша көшіру;

2) карантин енгізу; санитариялық-эпидемияға қарсы және індетке қарсы іс-шараларды жүргізу;

3) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен мемлекеттік материалдық резервті пайдалану, заңды тұлғалардың ресурстарын тарту, олардың жұмыс режимін өзгерту және төтенше жағдай кезінде қажетті өнімдер шығаруға қайта бағдарлау;

4) авариялық құтқару және басқа да шұғыл жұмыстарды жүргізу және қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты жағдайларда Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасының талаптарын міндетті түрде сақтай отырып, еңбекке жарамды тұрғындарды және жеке тұлғалардың көлік құралдарын аталған жұмыстарды жүргізуге тарту көзделеді;

5) төтенше жағдай енгізілетін жерде халықты, қоршаған ортаны және шаруашылық объектілерін табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардан кепілді түрде қорғауды қамтамасыз ету үшін құрылған материалдық-техникалық, азық-түлік, медициналық және басқа да ресурстардың мемлекеттік резерві болмаған немесе жеткіліксіз болған кездегі ерекше жағдайларда табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар кезінде мүлікті реквизициялау «Мемлекеттік мүлік туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген тәртіппен жүзеге асырылады.

Көрсетілген шаралар мен қосымша шектеулерді ауыр зардап келтіре отырып бұзған адамды, талданып отырған ҚР ҚК 338-1-бабының диспозициясына сәйкес қылмыстық жазаға тарту көзделеді.

Бұл шаралар мен уақытша шектеулер төтенше жағдай режимінің мазмұнын құрайды. Төтенше жағдай режимін бұзушыға әкімшілік жауапкершілік ҚР ӘҚБтК-нің 362-бабына сәйкес белгіленеді. Бұл баптың редакциясы ҚР ҚК 338-1 бабымен толықтырылған Конституциялық заңмен өзгертілді.

Қазіргі уақытта ҚР ӘҚБтК 362-бабының диспозициясы (Төтенше жағдай режимін бұзу) мынадай көрініс береді:

Егер бұл іс-әрекеттерде (әрекетсіздікте) қылмыстық жаза қолданылатын әрекет белгілері болмаса, төтенше жағдай жариялануына байланысты мемлекеттік орган белгілеген режимді бұзу немесе талаптарды орындамау, сондай-ақ жергілікті жер комендантының заңды бұйрықтары мен өкімдерін мына бөліктерінде орындамау:

- 1) келу және кетудің ерекше режимі;
- 2) белгілі бір жеке тұлғалар үшін белгіленген мерзімге белгілі бір жерден, өзінің пәтерінен (үйінен) кетуге тыйым салу, сондай-ақ сол жердің тұрғындары болып табылмайтын қоғамдық тәртіпті бұзушыларды олардың есебінен өздері тұрақты тұратын жерлеріне немесе төтенше жағдай жарияланған жердің аймағынан шығарып жіберу туралы нұсқау;
- 3) жиналыстар, митингілер, шерулер мен демонстрациялар, сондай-ақ ойын-сауық, спорттық және басқа да бұқаралық іс-шараларды өткізуге тыйым салу;
- 4) ереуілдер өткізуге тыйым салу;
- 5) қарумен, күшті әсер ететін химиялық және улы заттармен, сондай-ақ алкогольдік ішімдіктермен және құрамында спирті бар заттармен сауданы шектеу немесе тыйым салу;
- 6) карантин және басқа да міндетті санитариялық эпидемияға қарсы іс-шараларды өткізу;
- 7) көбейту техникасын, сондай-ақ радио және теледидар хабарларын тарату аппаратурасын, дыбыс және бейне жазу техникасын пайдалануға шек қою немесе тыйым салу; дыбыс күшейткіш техникалық құралдарды алып қою туралы нұсқаулар; бұқаралық ақпарат құралдарына бақылауды қамтамасыз ету жөніндегі шаралар;
- 8) байланысты пайдаланудың айрықша ережелері;
- 9) көлік құралдарының қозғалысын шектеу және оларды тексеруден өткізу;
- 10) коменданттық сағат уақытында жеке тұлғалардың жеке басын қуәландыратын арнайы берілген рұқсатсыз және құжаттарсыз көшелерде немесе өзге де қоғамдық орындарда жүруіне не жеке басын қуәландыратын құжаттарсыз өз үйінен тыс жерде болуына тыйым салу, ескерту жасауға немесе айлық есептік көрсеткіштің онға дейінгі мөлшерінде айыппұл салуға не он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамауға алуға әкеп соғады.

Жалпы алғанда, ҚР ҚК 338-1 және ҚР ӘҚБтК 362-баптары диспозицияларының белгілі ұқсастықтары бар. Айырмашылығы — келтіретін зардап салдарының ауырлығында. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының ӘҚБтК-нің 362-бабының диспозициясы «Төтенше жағдай туралы» Заңда белгіленген шаралар мен шектеулердің барлығын толықтай қамтымайтындығы өзіне назар аударады.

Біздің ойымызша, ҚР ӘБтК-нің 362-бабында бейнесін таппаған шаралар мен шектеулерді сақтау төтенше жағдай режимін қамтамасыз етудің құрамдас бөлігі болып табылады және олардың бұзылуы да әкімшілік жауапкершілікке әкелуі керек.

ҚР ҚК 338-1-бабына жүргізген талдауымыздың нәтижесі төтенше жағдай кезінде қолданылатын кез келген шараны немесе кез-келген уақытша шектеуді бұзғаны үшін (жеке берілген тізім бойынша емес) қылмыстық жаза белгіленетінін көрсетеді. Осылайша, заң шығарушы бізбен ұқсас көзқарасты ұстанады деген пікірге келуге болады.

2014 жылғы 5 шілдеде Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы жаңа кодексі (2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізіледі) қабылданды. Төтенше жағдай режимін бұзушыны әкімшілік жауапкершілікке тарту осы Кодекстің 476-бабында көзделген. Бұл баптың диспозициясы ҚР ӘҚБтК-нің диспозициясы қолданыстағы 362-бабымен салыстырғанда ешқандай өзгеріске түспеген.

Жоғарыда келтірілгендерді назарға ала отырып, біз ҚР ӘҚБтК 362-бабының редакциясын өзгертуді және оны мынандай түрде мазмұндауды ұсынамыз:

– егер бұл әрекеттерде (әрекетсіздікте) қылмыстық жаза қолданылатын әрекет белгілері болмаса, төтенше жағдайда қолданылатын шаралар мен уақытша шектеулерді бұзу, сондай-ақ жергілікті жер комендантының заңды бұйрықтары мен өкімдерін орындамау;

– ескерту жасауға немесе айлық есептік көрсеткіштің онға дейінгі мөлшерінде айыппұл салуға, не он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамауға алуға әкеп соғады.

Біздің ойымызша, ұсынылып отырған өзгерісті енгізу — жазадан бұлтартпау қағидатына сәйкес келеді және Қазақстан Республикасының төтенше жағдай режимін бұзушыларды әкімшілік-құқықтық жауапкершілікке тартудың құқықтық реттелуін жетілдіруге ықпал ететін болады.

РЕЗЮМЕ

В статье дан сравнительный анализ норм ст. 362 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях и ст. 338-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

RESUME

The scientific article represents the comparative analysis of standards of article 362 of the Code of the Republic of Kazakhstan about administrative offenses and article 338-1 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan.

¹ Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 ақпандағы «Төтенше жағдай туралы» Заңы // Егемен Қазақстан. 2003. 13 ақпан.